

professional suitability, competence and success in the professional activities. Basic functions, typical tasks, particularities of the professional activities of a specialist of the aviation and rocket-and-space technology have been reviewed. Particular qualities of the specialist's professional responsibility have been characterized. Professional responsibility of a specialist of the aviation and rocket-and-space technology is defined as a broad, integrative property of a personality that fixes the degree of formation of the entire complex of the personality's important professional and individual psychological qualities; the presence of the qualities ensure the success in performing professional activities.

Keywords: professional responsibility, professional responsibility of the aviation and rocket-and-space technology specialist, professional activity, educational and qualification characteristics of a specialist of the aviation and rocket-and-space technology, production technician, engineer of the specialty "Aviation and rocket-and-space technology".

УДК 159.955.1:316.473-053.9

СОЦІАЛЬНА ПЕРЦЕПЦІЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Н.Ф. Шевченко

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізький національний університет
shevchenkonf.20@gmail.com

Н.О. Стадніченко

магістрант спеціальності «Психологія»
Запорізький національний університет
gewsser@gmail.com

Шевченко Н.Ф., Стадніченко Н.О. Соціальна перцепція людей похилого віку. У статті досліджено особливості соціальної перцепції осіб похилого віку як наслідок вікових змін та середовищних впливів. Розглянуто сутність поняття «соціальна перцепція», вказано на його обумовленість психофізіологічними та соціально-психологічними чинниками. Схарактеризована життєва ситуація літньої людини, значення ейджизму, соціальної ексклюзії, бідності та фізіологічних змін у її становленні. Обґрунтовано важливість вивчення змісту та динаміки змін процесів соціального пізнання у старших вікових групах. Подано результати емпіричного дослідження особливостей соціальної перцепції в осіб похилого віку в їх зіставленні з наявним рівнем психологічного добробуту досліджуваних. Викладено результати аналізу отриманих даних з урахуванням гендерного розподілу вибірки та наявного рівня розвитку невербального інтелекту. Статистичний аналіз отриманих даних засвідчив наявність зв'язку між показниками невербального інтелекту, рівнем психологічного добробуту та особливостями сприйняття соціальної дійсності.

Ключові слова: соціальна перцепція, старіння, похилий вік, ейджизм, соціальна ексклюзія, життєва ситуація, суб'єктивне благополуччя.

Шевченко Н.Ф., Стадніченко Н.А. Социальная перцепция лиц пожилого возраста. В статье исследованы особенности социальной перцепции лиц пожилого возраста как следствие возрастных изменений и средовых воздействий. Рассмотрена сущность понятия «социальная перцепция», указано на его обусловленность психофизиологическими и социально-психологическими факторами. Охарактеризована жизненная ситуация пожилого человека, значение ейджизма, социальной эксклюзии, бедности и физиологических изменений в ее становлении. Обоснована важность изучения содержания и динамики изменений процессов социального познания в старших возрастных группах. Представлены результаты эмпирического исследования особенностей социальной перцепции у лиц пожилого возраста в их сопоставлении с имеющимся уровнем психологического благополучия испытуемых. Изложены результаты анализа полученных данных с учетом гендерного распределения выборки и имеющегося уровня развития невербального интеллекта. Статистический анализ полученных данных засвидетельствовал наличие связи между показателями невербального интеллекта, уровнем психологического благополучия и особенностями восприятия социальной реальности.

Ключевые слова: социальная перцепция, старение, пожилой возраст, ейджизм, социальная эксклюзия, жизненная ситуация, субъективное благополучие.

Постановка проблеми. В умовах демографічного постаріння населення, відсоток людей похилого віку в суспільстві стає все більшим. За рахунок стигматизації та, відповідно, соціальної ексклюзії, людина за досягнення літнього віку виявляється відсунутою на периферію суспільного життя. В ситуації виключення старої людини з більшості сфер суспільної взаємодії, притаманні їй уявлення та переконання виявляються виключеними з культурного середовища, оскільки вона не є активним учасником соціальних комунікацій. Дані більшості досліджень, присвячених вивченню вікових особливостей соціальної перцепції, відображають уявлення молодших вікових груп про старіння та старість, що обумовлює актуальність вивчення особливостей соціальної перцепції саме старшої вікової групи — людей похилого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою проблеми старіння та старості, стигматизації, ейджизму, бідності та суспільних практик займалися зарубіжні та вітчизняні вчені: Б. Ананьєв (людина та навколишнє середовище, зміни в особистості людини у зв'язку з біологічними та соціальними процесами); Е. Балабанова (соціально-економічна залежність літніх людей); П. Бергером (комунікативна природа стигматизації); Г. Бекером (його погляди створили основу для теорії етикетування); І. Гофманом (розробляв уявлення про стигму та стигматизацію, її «зовнішній» по відношенню до людини характер); І. Гуровичем (досліджував стигматизаційні уявлення працівників медичних закладів); І. Кемпер (відчуження поколінь); О. Красновою (ейджизм); Н. Смелзер (вік та соціальна структура, проблеми людей похилого віку); А. Толстих (старіння у сучасному світі); В. Фортунатова (старість як культурно-психологічний феномен); М. Фуко (автор теорії «дескурсивної влади», основні праці пов'язані з поясненням механізмів функціонування суспільства); R. Haghghat (розробляв концепцію стигми та її зв'язків); Дж. Хомансом (автор теорії соціального обміну); І. Шаповаленко (соціальна ситуація розвитку у період старості). Отже, було створено теоретичне підґрунтя для розуміння процесу старіння, особливостей його перебігу та обумовленості біологічними і соціальними факторами. Було описано особливості соціально-економічного становища літньої людини у сучасному суспільстві, можливі впливи обставин її життя на особистісні зміни. Водночас, оскільки дослідження проводилися у різні часові періоди та у різних культурних середовищах, наразі немає цілісного уявлення про період «третього віку» та специфіку життєвої ситуації старої людини, можливості для її особистісного розвитку. Недостатньо вивченими залишилися і суб'єктивні уявлення літньої людини, у тому числі, репрезентація суспільної реальності та особливостей взаємовідносин до яких вона залучена.

Мета статті – презентувати результати теоретичного та емпіричного вивчення особливостей соціальної перцепції в осіб похилого віку.

Виклад основного матеріалу досліджень з обґрунтуванням отриманих результатів. У науковій психологічній літературі соціальна перцепція визначається як процес сприйняття, розуміння та оцінки людиною іншого соціального об'єкту (іншої людини, самої себе, групи людей, соціальної єдності). По-іншому цей процес називається «соціальним пізнанням» (social cognition у межах когнітивного напрямку) (S.T. Fiske, B. Malle, J. Valsiner) або «розуміння людини людиною» (О. Бодальов). Соціальна перцепція включає в себе не лише власне перцептивні процеси, але й мислення, пам'ять, інтелект [6]. Дослідники зазначають, що термін «соціальна перцепція» є не досить вдалим, оскільки процес соціального пізнання не є виключно перцептивним, втім більш вдалого позначення явища наразі немає [4].

Соціальна перцепція включає в себе такі механізми: 1) сприйняття зовнішності і поведінки іншої людини; 2) сприйняття внутрішнього світу людини, тобто її соціально-психологічних характеристик. Здійснюється це за допомогою механізмів емпатії, рефлексії, атрибуції, ідентифікації та стереотипізації. Можливості розуміння іншої людини залежать від рівня розвитку уявлень людини про себе саму (Я-концепція) та про партнера по спілкуванню (Ти-концепція), про групу до якої людина належить, або вважає, що належить (Ми-концепція) [7]. Соціальна перцепція може вивчатися через розгляд процесуального або змістовного компоненту процесу. Ми розглядаємо саме змістовний компонент, оскільки вивчаються атрибуції характеристик соціальним об'єктам [4, 7, 12].

Вивчення соціальної перцепції осіб похилого віку доцільно розпочати з характеристик цього віку та особливостей соціальних уявлень пов'язаних з ним, оскільки вони створюють суттєвий вплив на перебіг та зміст психічних процесів людини через зміну її фактичної життєвої ситуації.

Перш за все, варто зазначити, що старіння та старість не є сталими, фіксованими поняттями. Уявлення про «вік старості» змінювалося протягом історичного часу та здебільшого було обумовлено соціальними чинниками, тобто особливостями організації суспільства – умовами проживання, які впливали на загальну тривалість життя, та рівнем економічного розвитку – потреби ринку праці, кваліфікація необхідна для задоволення цих потреб. Поняття «літній вік» раніше мало значення неспроможності виконувати певну працю нарівні з іншими, і лише у 1930 році у зв'язку з пенсійним забезпеченням його почали відраховувати з 65 років. На цьому етапі «літній вік» вже не є безпосередньо пов'язаними із функціональними можливостями людини [8].

Відповідно до наявної організації суспільного життя виникає і так званий «віковий статус», який відображає поширені уявлення про типові характеристики людини певного віку але не реальні

функціональні зміни її організму [21]. Зміст вікового статусу обумовлений суспільною реальністю (наявна соціальна організація), а приводом для категоризації людини на підставі віку є зовнішні маркери (стан волосся, шкіри, поведінка тощо). Віковий статус є важливим орієнтиром для вибору способу взаємодії із людиною у будь-якому суспільстві.

Особливість вікового статусу полягає у тому, що він не є очевидним для самої людини, вона досліджує свій віковий статус у ситуації взаємодії із іншими людьми, із цим пов'язано і те, що відкриття власної старості починається через усвідомлення зміни поведінки інших, а не тільки через спостереження власне фізіологічних змін [21].

Віковий статус людини похилого віку визначається через поширені у суспільстві уявлення про типову особистість людини цього віку у суспільстві, а отже на базі стереотипізації. Оскільки у сьогоденні панують ідеали енергійності та молодості, старість описується негативно, як період життя насичений якостями протилежними до тих, які вважаються еталонними. Найчастіше старість асоціюється із неміччю та залежністю, а отже коли зовнішні ознаки людини дозволяють категоризувати її як літню, із нею починають обходитися як із соціально неповноцінною, а отже, вона зазнає стигматизуючого впливу [18].

Старінню супутній поступовий спад функціональних можливостей організму, але він не має тих драматичних рис, яких він набуває в ейджистських уявленнях, які узагальнюють усі існуючі варіанти зниження можливостей людини, створюючи хибне уявлення, що в такому вигляді вони зустрічаються у кожній старій людини. А отже, перейдемо до розгляду психофізіологічних змін у процесі старіння. Насамперед, до них відноситься зниження реактивності кори головного мозку, яка має різний ступень вираженості в залежності від поєднання факторів нейродинамічного типу та статевих диморфізму [3, с.173-177]. До загальновікових явищ старіння біоелектричної активності головного мозку науковці відносять послаблення рухливості нервових процесів [3, с.177-178]. У дослідженнях вказується на послаблення гальмівних (розвиток позамежного гальмування, яке ускладнює комплексне реагування) та інертності, переважно, збуджувальних процесів (поява труднощів у виробленні та згасанні умовних рефлексів) [3, с.178-179]. Зазначається, що зниження тону кори головного мозку проявляється у зниженні психічної та фізичної енергії, швидкій втомлюваності, втраті працездатності, труднощі у стримуванні імпульсів, гальмуванні швидкості сприйняття, грубості психомоторних актів, сонливості. Від інертності фіксованої установки залежать також стереотипія, персеверація та поява різноманітних шаблонів. Однак, результати досліджень установки у старшій віковій групі дали можливість виявити, що вікові зміни приймають різний вигляд в залежності від базового нейродинамічного типу людини [3, с.181-184], а отже на зміни у функціональних можливостях людини під час старіння значною мірою впливають індивідуальні фактори.

Окрім власне вікових змін виокремлюють і зміни пов'язані із половим диморфізмом та зниженням секреції статевих гормонів. Наразі відсутнє цілісне уявлення про зміни спровоковані гормональними факторами в особистості літньої людини, однак зіставлення результатів дослідження вікових змін та перебігу психічних процесів під час клімактеричного періоду дають змогу припустити, що ригідність значною мірою може бути обумовленою саме статевими, а не власне віковими факторами [3].

Оскільки спад функціональних можливостей під час старіння є поступовим, літня людина починає помічати зміну свого вікового статусу саме через зміну поведінки інших щодо неї; через дії, які передбачають обмеженість її фізичних та розумових можливостей (так званий *overaccommodation syndrome*, наслідком якого є інфантилізація, зниження самооцінки та збільшення рівня залежності літньої людини). Оскільки поведінка інших стосовно будь-якої людини є для неї важливим маркером для визначення напрямку зміни своєї поведінки та уявлення про власне Я, стигматизаційний вплив з боку суспільства визначає зміни, які відбуваються в особистості літньої людини під впливом соціальних упереджень. Оскільки стигматизаційні уявлення є високо інституціоналізованими у сучасному українському суспільстві, то фактичні дії суспільної більшості на підставі цих уявлень є дискримінаційними діями, та описуються терміном «ейджизм» (дискримінація на підставі вікової ознаки) [11]. Важливою відмінністю дискримінації від стигматизації та негативної стереотипізації є те, що останні дві категорії позначають лише наявність упередженого ставлення, у той час як дискримінація має дві додаткові ознаки: 1) вона є виразом упередження у формі певної реальної дій

та 2) дискримінація як така можлива лише за умови інституціоналізації ейджистських уявлень, оскільки вона є системним впливом, а не виразом особистого невдоволення окремої людини з обумовлених індивідуальною історією причин.

Негативна стереотипізація та дискримінація літніх людей є глибоко вкоріненими у сучасному суспільному житті, тобто, вони інтеріоризуються кожною людиною у процесі її соціалізації та, як наслідок, не усвідомлюються нею. Отже, суспільством ейджизм не виокремлюється як проблема і не дискутується. Іншим наслідком інтеріорізації ейджистських уявлень є непомітність стигматизації для особи, що піддається стигматизаційному впливу. Вона бачить такі дії обґрунтованими і правомірними, для їх виправдання використовуються поширені у суспільстві стигматизуючі твердження (на кшталт «що старе, що мале», «вже вік такий» тощо), які апелюють до уявлення про старість як про період немочі та залежності, репрезентують літню людину як тягар для суспільства та, у деяких випадках, родини.

Геронтологічний ейджизм призводить до соціальної ексклюзії літніх людей та справляє реальний вплив на зміну їх життєвої ситуації. Порушується взаємодія старших та молодших вікових груп, а отже у суспільстві переважають інтереси та уявлення притаманні молодшій частині суспільства, у той час як літні люди опиняються на периферії громадського життя. Такі соціально-психологічні процеси помічаються у більшості сучасних країн. Іноді відчуження поколінь знаходить вираз у створенні окремих містечок для проживання літніх людей (за власним бажанням), що дало підставу для дискусії про появу нових гетто у найбільш розвинених країнах світу. Утім, таке рішення наразі не є найбільш поширеним і існують приклади створення літніми людьми організацій активістської спрямованості, орієнтованих на розширення кола спілкування та ініціювання, впровадження змін у життя людей «третього віку» [10, 18].

Для особистості старіння є значущим, оскільки пов'язане з низкою негативних переживань (інтеріорізовані ейджистські уявлення та, як наслідок, неприйняття або ускладнення прийняття власних старіння та старості; побоювання самотності, хвороб, залежності та смерті) процесом, до якого вона може бути більше або менше підготовленою (це залежатиме від сформованого в неї образу старіння та очікувань від власної старості, ступеня вкоріненості ейджистських уявлень, конкретних життєвих обставин тощо). Значущою віхою у цьому процесі є вихід на пенсію та супутній йому зміни соціального статусу, матеріальних статків, звуження кола спілкування та необхідність реорганізації власного життя [16, 17, 19]. Бідність заважає літній людині підтримувати притаманний суспільній більшості спосіб проведення вільного часу та бути активним споживачем матеріальних та нематеріальних благ, а отже виключається взаємодія з іншими віковими групами і у рекреаційній сфері. Власне, бідність справляє значно ширший вплив на особистість літньої людини, через фактичну зміну обставин її життя, що сприяє поступовій появі у літньої людини рис, які є характерними для людини у тривалій ситуації бідності [5, 8, 13].

Соціальна ексклюзія, ейджизм та бідність призводять до змін в особистості літньої людини, які модифікуються за рахунок певного (у кожному окремому випадку – індивідуального) зниження функціональних можливостей організму. Фактично, життєва ситуація літньої людини у більшості сучасних країн є вкрай несприятливою а її психологічний розвиток зазнає суттєвих обмежень. За рахунок звуження кола спілкування, та незадіяності у суспільно-важливих сферах життя, літня людина залишається необізнаною щодо досвіду, який є загальним для суспільної більшості, її середовище взаємодії суттєво відрізняється від середовища взаємодії більшості людей, що справляє вплив на її психологічне благополуччя та фактичну можливість до зміни її актуального життєвого становища.

Отже, аналіз літератури показав, що психофізіологічні зміни та зміни життєвих обставин літньої людини сприяють специфічним змінам в її особистості: впливають на перебіг психічних процесів на фоні зростаючого відчуження від суспільного життя із усвідомленням необхідності надати оцінку попередньому життю та розумінням важкості внесення змін до актуального становища у майбутньому. Таким чином, рівень задоволеності власним життям та його конкретні обставини справляють вплив на сприйняття навколишнього середовища та оцінку, яка йому надається і особливості соціальної перцепції людини похилого віку залежатимуть як від її психофізіологічного функціонування, так і від попереднього досвіду, наявних в неї можливостей до внесення реальних змін.

Переходячи до емпіричного дослідження особливостей соціальної перцепції в осіб похилого віку, можна припустити наявність зв'язку між змістовними компонентами соціальної перцепції та рівнем наявного психологічного добробуту, який відображає уявлення про оточуюче середовище та ставлення до актуальної життєвої ситуації на базі наявної ситуації та набутого досвіду.

Для вивчення було обрано уявлення про широку соціальну сферу, оскільки особливості життєвої ситуації літніх людей давали можливість припустити, що їх бачення суспільного життя може значущим чином відрізнятися від уявлень молодших вікових категорій. Для того, щоб виключити викривлення отриманих даних через розбіжності у рівні інтелектуального розвитку досліджуваних було використано Стандартні прогресивні матриці Дж. Равена, а можливі прояви гендерних особливостей контролювалися за допомогою методики «Маскуліність — Фемінність» С. Бем. Психологічне благополуччя та самоприйняття вивчалися за допомогою «Шкали психологічного добробуту» К. Ріфф (Т. Шевеленкова, Т. Фесенко), які мають ряд базових шкал: «позитивного ставлення», «автономії», «управління середовищем», «особистісний розвиток», «цілі в житті», «самоприйняття», «психологічний добробут»; та 3 додаткові шкали: «баланс афекту», «осмисленість життя», «людина як відкрита система»; з метою вивчення особливостей соціальної перцепції осіб старечого віку біло використано «Шкалу прийняття інших» В. Фейя, «Шкалу ворожості» У. Кука — Д. Медлей, «Шкалу доброзичливості» Д. Кемпбелла, «Шкалу довіри» М. Розенберга та «Шкалу маніпулятивного ставлення» Т. Банта.

У якості досліджуваних виступали особи похилого віку, які перебувають на пенсії упродовж десяти і більше років, оскільки метою дослідження було оцінити особливості соціальної перцепції в осіб, які протягом тривалого часу є «звільненими від соціальних зобов'язань». Загальна кількість досліджуваних становила 20 осіб, з них 2 чоловічої статі; середній вік досліджуваних — 73.4 роки. За умовами проживання та характером попереднього трудового життя група є гетерогенною, а отже не було можливості для зіставлення отриманих результатів на базі цих двох показників. Тим не менш, досліджувана група має декілька специфічних особливостей, які не дозволяють вважати отримані результати характерними для цього віку в цілому: 1) усі досліджувані перебувають на пенсії від 10 років і більше; 2) вони є фізично активними; 3) усі учасники виявили бажання взяти участь у дослідженні, а отже їм притаманні певні особистісні особливості, які є специфічними саме для них і впливатимуть на отримані результати.

Як вже зазначалося раніше, для оцінки рівня інтелектуального розвитку досліджуваних використовувалися Стандартні прогресивні матриці Дж. Равена, які дозволяють оцінити рівень розвитку невербального інтелекту, який є найбільш вразливим для вікових змін (Д. Векслер). Середній показник IQ досліджуваної групи становить 71 бал (мінімальний — 65 та максимальний — 84 бали), що відповідає низькому рівню розвитку невербального інтелекту. Отже, у відповідності до уявлення про сутнісну відмінність інтелекту людини похилого віку від інтелекту молодшої людини, за умови зниження невербального інтелекту (тобто, розумової готовності до навчання та вирішення нових задач), людина у більшій мірі спиратиметься на спроможність справлятися з широким кругом знайомих задач (тобто, на набутий життєвий досвід) (М. Александрова). А отже, відповіді носитимуть менш гнучкий та більш узагальнюючий характер із випущенням окремих деталей.

Відповідно до даних отриманих при використанні методики «Маскуліність — Фемінність» С. Бем, серед досліджуваних 6 осіб мають маскуліний гендер (з них 2 чоловіки), інші — фемінний. Тобто, у цій групі не було виявлено тенденції то андрогінності, яка вважається типовою для старших вікових груп.

За результатами методики «Шкали психологічного добробуту» К. Ріфф (Т. Шевеленкова, Т. Фесенко) вимірювався ступінь виразності показників за базовими показниками психологічного добробуту. Показники за усіма шкалами, окрім шкали «особистісного розвитку», перебували у межах середнього рівня із тенденцією до низького. Це дозволяє характеризувати досліджуваних як таких, які мають задовільні стосунки з оточуючими та виявляють турботу по відношенню до них («позитивне ставлення» 57 б), самостійно регулюють свою поведінку, зважаючи на зауваження інших («автономія» 53 б), контролюють власну зовнішню діяльність та створюють обставини для задоволення власних потреб («управління середовищем» 58 б), не мають цікавості до нових можливостей, помічають незначні зміни у власній особистості («особистісний розвиток» 55 б), мають подальші цілі та почуття наявності сенсу власного життя («цілі в житті» 55 б), приймають власну

особистість з її позитивними та негативними рисами («самоприйняття» 53 б). А отже, рівень суб'єктивного відчуття психологічного благополуччя респондентів є середнім із тенденцією до низького («психологічний добробут» 335 б), що відображається кожним з показників даної методики.

За результатами вивчення особливостей змістовних компонентів соціальної перцепції осіб похилого віку було виявлено схильність до прийняття інших з усіма їх позитивними та негативними якостями («прийняття інших» 46 б), середні із тенденцією до низької показники за шкалами «агресивності» (29 б) та «ворожості» (16 б), у той час як за шкалою «маніпулятивного ставлення» група має середні показники із тенденцією до високих (70 б.), середній бал за «шкалою довіри» (2 б.), та високий за «шкалою доброзичливості» (5 б). Таким чином, досліджувані не виявляють помітних ворожості та агресивності у своєму ставленні до оточуючих (та людства в цілому), однак вони схильні до частішого маніпулювання поведінкою інших людей. Водночас, прагнуть до прийняття інших з усіма притаманними їм особливостями та мають довіру до оточуючих людей, ставляться до них доброзичливо.

За результатами проведеного статистичного аналізу отриманих даних (t - критерій Стьюдента для пов'язаних вибірок) було отримано свідчення про наявність зв'язку між рівнем інтелектуального розвитку людини та показниками за усіма іншими шкалами, окрім «шкали маніпулятивного ставлення» (t = 0.3).

Показники за шкалами «агресивність», «ворожість» та «маніпулятивне ставлення» були пов'язані із усіма шкалами, які характеризують психологічний добробут людини, у той час, як «цинізм» був пов'язаний лише із «позитивним ставленням» (t = 6), «управлінням середовищем» (t = 4.1), «особистісним розвитком» (t = 3.1) та «цілями в житті» (t = 3.5), що узгоджується із наявними у науковому середовищі уявленнями про прояв цинізму як наслідок відсторонення від наявної життєвої ситуації, відмови від намагань до внесення будь-яких змін (а отже, появи почуття безпорадності, неможливості контролювати власне життя) та переорієнтацією на минуле (Т. Немчін). Між показниками шкал «прийняття інших» та «особистісний розвиток» (t = 0.1), також був наявним зв'язок, що може бути обумовлено тим, що прийняття інших може виступати одним з компонентів особистісного зростання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проблема соціальної перцепції в осіб похилого віку є актуальною, оскільки умови широкої розповсюженості в українському суспільстві негативної стереотипізації старості та старіння, соціальної ексклюзії і бідності осіб «третього віку» сприяють викривленню процесу пізнання та розуміння іншої людини старшою віковою групою.

Проведене емпіричне дослідження показало, що особливості соціальної перцепції осіб похилого віку носять відбитки вікових особливостей та специфічності соціально-психологічного становища людини у похилому віці. Зниження рівня невербального інтелекту є одним з проявів вікових змін, який має фізіологічні та психологічні причини, – зниження тону кори головного мозку та рівень навантаження функції упродовж попереднього життя людини. Інтелект людини є важливою складовою її психічного життя, яка впливає на перебіг інших психічних процесів, що у дослідженні було зафіксовано наявність зв'язку між показником інтелектуального розвитку та іншими показниками, які характеризують психологічний добробут людини та її ставлення до оточення. Виявлено зв'язок між показниками психологічного добробуту та характеристиками актуальної життєвої ситуації людини, її попереднім досвідом, а також зі змістовними компонентами соціальної перцепції, такими як прийняття інших, довіра до людей, доброзичливість, ворожість, маніпулятивне ставлення, цинізм. Перспективою дослідження можна вважати розробку проблеми змістовного компоненту соціальної перцепції старших вікових груп та особливостей змін спровокованих віковими особливостями і середовищними впливами, вивчення їх динаміки.

Список використаних джерел

1. Агеев В.С., Андреева Г.М. Специфика подхода к исследованию перцептивных процессов в социальной психологии / Социальная психология. Хрестоматия. Сост. Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. М.: Аспект Пресс, 2003. - 475 с.
2. Александрова М.Д. Очерки психофизиологии старения : научное издание / М.Д. Александрова. Л.: Изд-во Ленинградского Ун-та, 1965. - 112 с.
3. Ананьев С.Л. Человек как предмет познания / С.Л. Ананьев Л. : Изд-во Ленинградского Ун-та, 1968. – 339 с.
4. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. 5-е изд., испр. и доп. М.: Аспект Пресс, 2007. - 363 с.
5. Бабак І.М. Бідність як критерій оцінювання рівня життя населення / І. М. Бабак // Соціальні технології: актуальні

- проблеми теорії та практики. – 2013. – вип. 57. – С. 41–48.
6. Бовуар С. Де Старость / Психология старости: Хрестоматия Сост. Д.Я. Райгородский, М.: БараХ-М, 2004. - 768с.
  7. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком / Бодалев А. А. М.: Книга по Требованию, 2012. – 198с.
  8. Васютинський В. Колективізм носіїв бідності як стилю життя в контексті спільної діяльності / В. Васютинський // Серія: Психологічні науки. - Режим доступу до журн.: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=376.
  9. Калмыкова О.А. Социально-философский портрет бедных людей / О.А. Калмыкова // Гуманитарный вектор. Серия: Педагогика, психология. - Режим доступу до журн.: <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-filosofskiy-portret-bednyh-lyudey>.
  10. Кемпер И. Можно ли научить надежде / И. Кемпер // Психология старости: хрестоматия. – Самара: Издательский Дом БАХРАХ-М, 2004. – С. 93 –114.
  11. Краснова О.В. «Мы» и «они»: Эйджизм и самосознание пожилых людей / О. В. Краснова // Психология зрелости и старения. – 2000. – №3 (11). – С.18-36.
  12. Курышева О.В. Проявление возраста в процессе социальной перцепции / О. В. Курышева // известия Волгоградского государственного педагогического университета №6 (60), 2011. – С.107-110.
  13. Момоток О.М. Дослідження бідності в Україні та шляхи її подолання / О. М. Момоток // Режим доступу до журн. - http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Apdup/2011_1/1-4-20.pdf.
  14. Немчин Т.А. Состояние нервно-психического напряжения. / Т.А. Немчин - Л. : ЛГУ, 1983.- 163 с.;
  15. Польшкина Т.М. Анализ показателя жизненной удовлетворенности у людей пенсионного возраста / Т.М. Польшкина, Т.С. Чуйкова // Вестник башкирского университета №3, Т.7, 2012. – С.1413 - 1415.
  16. Романычев И.С. Социальные стереотипы в отношении пожилых: противоречия и тенденции / И.С. Романычев // Среднерусский вестник общественных наук № 1, 2013. – С. 63-68.
  17. Сапожникова Т.И. Социогеронтологическая характеристика пожилого возраста и старения как этапа жизненного цикла / Т.И. Сапожникова // ученые записки забайкальского государственного университета. Серия: Философия, социология, культурология, социальная работа. №4 (63), 2015. – С. 166 - 171.
  18. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. / Н. Смелзер - М.: Феникс., 1994. – 688 с.
  19. Смірнова М. Актуальність проблеми стигматизації в сучасних суспільних процесах / М. Смірнова // Соціальні комунікації. - Режим доступу до журн.: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASPmeta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=psling_2014_16_34.
  20. Соколинская Е.В. Влияние гендерной идентичности на социально-психологическую адаптацию в пожилом и старческом возрасте / Е.В. Соколинская // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tendernoy-identichnosti-na-sotsialno-psihologicheskuyu-adaptatsiyu-v-pozhilom-i-starchemom-vozzraste>.
  21. Толстых А. На старости лет / А. Толстых. // Психология старости: Хрестоматия / Ред. Д.Я. Райгородский. – Самара : Бахрах-М, 2004. – С. 3-33.
  22. Шаповаленко И.В. Социальная ситуация развития в пожилом возрасте / И.В. Шаповаленко // Психология зрелости и старения. № 6 (лето), 1999. – С. 27 – 31.
  23. Фортунатова В.А. Старость как культурно-психологический феномен / В.А. Фортунатова // Психология старости / Под ред. Д.Я. Райгородского. Самара, 2002.
  24. Kleinspehn-Anmerlahn Anna, Kotter-Gruhn Dana, Smith Jacqui Self-Perception of Aging: Do Subjective Age and satisfaction With Aging Change During Old Age? - Режим доступу до журн. - <https://experts.umich.edu/en/publications/self-perceptions-of-aging-do-subjective-age-and-satisfaction-with>.

References translated and transliterated

1. Ageev V.S., Andreeva G.M. Spetsifika podhoda k issledovaniyu pertseptivnykh protsessov v sotsialnoy psihologii [The specificity of the approach to the study of perceptual processes in social psychology] / Sotsialnaya psihologiya. Hrestomatiya. Sost. Belinskaya E.P., Tihomandritskaya O.A. М.: Aspekt Press, 2003. - 475 s.
2. Aleksandrova M.D. Ocherki psihofiziologii stareniya [Essays on the psychophysiology of aging]: nauchnoe izdanie / M.D. Aleksandrova. L.: Izd-vo Leningradskogo Un-ta, 1965. - 112 s.
3. Anan'ev S.L. Chelovek kak predmet poznaniya [Man as a subject of knowledge] / S.L. Anan'ev L. : Izd-vo Leningradskogo Un-ta, 1968. – 339 s.
4. Andreeva G.M. Sotsialnaya psihologiya [Social psychology]: Uchebnik dlya vysshikh uchebnykh zavedeniy / G.M. Andreeva. 5-е изд., испр. і доп. М.: Aspekt Press, 2007. 363 s.
5. Babak I.M. Bldnost' yak kriteriy otslnyuvannya rlvnya zhittya naselennya [Poverty as a criterion for assessing the standard of living of the population] / I. M. Babak // Sotsialni tehnologii: aktualni problemi teoriyi ta praktiki. – 2013. – вип. 57. – С. 41–48.
6. Bovuar S. De Starost [Old age] / Psihologiya starosti: Hrestomatiya Sost. D. Ya. Raygorodskiy, М.: Bara H-М, 2004. - 768s.
7. Bodalev A.A. Vospriyatie i ponimanie cheloveka chelovekom [The perception and understanding of the human person] / Bodalev A.A. М.: Книга по Требованию, 2012. – 198 s.
8. Vasyutinskiy V. Kolektivizm nosliyiv bldnosti yak stilyu zhittya v konteksti spilnoyi diyalnosti [The collectivism of the media, poverty as a lifestyle in the context of joint activities] / V. Vasyutinskiy // Seriya: Psihologichni nauki. - Rezhim dostupu do zhurn.: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=376.
9. Kalmyikova O.A. Sotsialno-filosofskiy portret bednykh lyudey [Socio-philosophical portrait of the poor people] / O.A. Kalmyikova // Gumanitarniy vektor. Seriya: Pedagogika, psihologiya. - Rezhim dostupu do zhurn.: <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-filosofskiy-portret-bednyh-lyudey>.

10. Kemper I. *Mozhno li nauchit nadezhde [Is it possible to teach hope]* / I. Kemper // *Psihologiya starosti: hrestomatiya*. – Samara: Izdatelskiy Dom BAHRAH-M, 2004. – s. 93 –114.
11. Krasnova O.V. «Myi» i «oni»: Eydzhizm i samosoznanie pozhylyih lyudey [«We» and «they»: Ageism and self-awareness of older people] / O.V. Krasnova // *Psihologiya zrelosti i stareniya*. – 2000. – #3 (11). – S.18-36.
12. Kuryisheva O.V. *Proyavlenie vozrasta v protsesse sotsialnoy pertseptsii [The manifestation of ages in the process of social perception]* / O.V. Kuryisheva // *izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta* #6 (60), 2011. - s.107-110.
13. Momotok O.M. *Doslidzhennya bldnosti v UkraYini ta shlyahi YiYi podolannya [The study of poverty in Ukraine and ways of its overcoming]* / O.M. Momotok // *Rezhim dostupu do zhurn.* - http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Apdup/2011_1/1-4-20.pdf
14. Nemchin T.A. *Sostoyanie nervno-psihicheskogo napryazheniya [The state of neuropsychic tension]* / T. A. Nemchin - L. : LGU, 1983.-163 s.
15. Polkina T.M. *Analiz pokazatelya zhiznennoy udovletvorennosti u lyudey pensionnogo vozrasta [The analysis of the index of life satisfaction in people of retirement age]* / T.M. Polkina, T.S. Chuykova // *Vestnik bashkirskogo universiteta* #3, T. 7, 2012. - s. 1413 - 1415.
16. Romanyichev I. S. *Sotsialnye stereotipy v otnoshenii pozhylyih: protivorechiya i tendentsii [Social stereotypes of the elderly: controversies and trends]* / I. S. Romanyichev // *Srednerusskiy vestnik obschestvennykh nauk* # 1, 2013. - s. 63 - 68.
17. Sapozhnikova T.I. *Sotsiogerontologicheskaya harakteristika pozhylogo vozrasta i stareniya kak etapa zhiznennogo tsikla [Sociogerontology characteristics of old age and aging as a stage of life cycle]* / T.I. Sapozhnikova // *uchenye zapiski zabaykalskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filosofiya, sotsiologiya, kulturologiya, sotsialnaya rabota.* #4 (63), 2015. - s. 166 — 171.
18. Smelzer N. *Sotsiologiya [Sociology]: per. s angl.* / N. Smelzer - M.: Feniks., 1994. - 688 s.
19. Smlrnova M. *Aktualnst problemi stigmatizatsiyi v suchasniy susplnnykh protsesah [The urgency of the problem of stigmatization in contemporary social processes]* / M. Smlrnova // *Sotsialni komunikatsiyi. - Rezhim dostupu do zhurn.:* http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=psling_2014_16_34.
20. Sokolinskaya E.V. *Vliyanie gendernoy identichnosti na sotsialno-psihologicheskuyu adaptatsiyu v pozhylom i starcheskom vozraste [Influence of gender identity on socially-psychological adaptation in elderly and senile age]* / E.V. Sokolinskaya // *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gertsena.* - *Rezhim dostupu:* <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tendernoy-identichnosti-na-sotsialno-psihologicheskuyu-adaptatsiyu-v-pozhylom-i-starcheskom-vozraste>.
21. Tolstyih A. *Na starosti let [In his old age]* / A. Tolstyih. // *Psihologiya starosti: Hrestomatiya* / Red. D. Ya. Raygorodskiy. – Samara : Bahrah-M, 2004. – S. 3-33.
22. Shapovalenko I. V. *Sotsialnaya situatsiya razvitiya v pozhylom vozraste [Social situation of development in old age]* / I. V. Shapovalenko // *Psihologiya zrelosti i stareniya.* # 6 (leto), 1999. – s. 27 – 31.
23. Fortunatova V. A. *Starost kak kulturno-psihologicheskii fenomen [Old age as a cultural and psychological phenomenon]* / V.A. Fortunatova // *Psihologiya starosti / Pod red. D.Ya. Raygorodskogo.* - Samara, 2002.
24. Kleinspehn-Anmerlahn Anna, Kotter-Gruhn Dana, Smith Jacqui *Self-Perception of Aging: Do Subjective Age and satisfaction With Aging Change During Old Age?* - *Rezhim dostupu do zhurn.* - <https://experts.umich.edu/en/publications/self-perceptions-of-aging-do-subjective-age-and-satisfaction-with>.

Shevchenko, N.F., Stadnichenko, N.A. Social perception in elderly people. The article deals with results of the study, which has been conducted to reveal features of social perception in elderly people. It takes into account both age-related and environmental changes in the sphere. Essential characteristics of social perception and its determinance with both psycho-physiological and socio-psychological spheres have been described. Social circumstances of aging, social exclusion, poverty and related psychological changes of social perception in elderly people have been mentioned. The meaning of the term «age status» and its impact on subjective experiencing of aging has been pointed out. The importance of studying elderly people's social perception in its dynamics has been emphasized. The results on the empirical study of social perception in elderly people have been analyzed due to their correspondence with the level of psychological well-being of participants. The results also have been compared according to the gender distribution and the level of participants' nonverbal intelligence. After statistical analysis of the obtained results correlations have been found between the level of intelligence, psychological well-being and the features of the social perception of participants. Based on the acquired data, problems for further studies of the problem have been proposed.

Keywords: social perception, ageing, young-old age, ageism, social exclusion, living condition, subjective well-being.